

REFORMTÖREKVVÉSEK A VALLÁSOKBAN ÉS AZ EGYHÁZAKBAN TEGNAP ÉS MA

Beszámoló a Magyar Történelmi Társulat
Egyháztörténeti Tagozatának konferenciájáról
Budapest, 2017. október 13.

BOZÓ RÉKA

A Magyar Történelmi Társulat Egyháztörténeti Tagozata a reformáció 500. évfordulójának alkalmából rendezte meg a *Reformtörekvések a vallásokban és az egyházakban tegnap és ma* című konferenciáját, melyre 2017. október 13-án, a Magyar Nemzeti Múzeumban került sor. A Horváth Emőke és Vassányi Miklós szervezésével megvalósuló eseményt az MTT főtítkárhelyettese, Fazekas Csaba nyitotta meg, és tizenkét előadást foglalt magába. Az öt éve alakult tagozat öt különálló egyetemről kért fel olyan előadókat, akik az egyháztörténet más-más területeinek specialistái, így a konferencia bár röviden, mégis széleskörűen tudta bemutatni a keresztény egyház kétezres éves történetét végig kísérő reformtörekvéseket, illetve feltárni azok kapcsolódási pontjait.

Az esemény három szekcióból állt, melyeken belül az előadások, témáik szerint, kronológiai sorrendben következtek egymás után. Az első szakasz, Horváth Emőke (ME BTK, Történettudományi Intézet) elnöklésével, az ókort és kora középkort ölelte fel; a második szekció, melyet Bubnó Hedvig (KRE BTK, Történettudományi Intézet) vezetett, a késő középkorral és újkorral foglalkozott; míg a harmadik és egyben utolsó szakasz a modern kort vizsgálta, Balogh Margit (MTA BTK, Történettudományi Intézet) elnöklése alatt.

A konferenciát Vassányi Miklós (KRE BTK, Szabaddölcészet Tanszék) *Ál-Areopagita Szent Dénes mint a keresztény teológia filozófiai reformere* című előadása nyitotta, melyben a Kr.u. 500 körül élő, szír-keresztény filozófus *Isten nevei* című könyvének IX. és XIII. részeit mutatta be részletesebben. Művében Dénes arra kérdésre kereste a választ, hogyan nevezhető meg Isten. A IV. fejezetben a platonikus ideákat – Jó, Egy, Lét, Szép stb. – felelteti meg Istennek, majd a IX. részben úgy definiálja a Mindenhatót, mint egy méretében, szellemi szubsztanciájában és teremtő erejében meghatározhatatlan, végtelen létezőt. Isten a világ létesítő oka, a rendszerező forrás, és mint ilyen, kapcsolatban áll mindennel. Ugyanakkor Isten egy transzcendens, elszigetelt létező. E két kijelentés első ránézésre ellentmond egymásnak, ám Dénes egy másik paradoxonnal oldja fel az összeférhetlenség logikai

elvét: szerinte a legfőbb létező csak akkor lehet teljes, ha hiánytalanul benne foglaltatik minden, még az ellentmondások is. A XIII. részben Dénes, miután bevezette az újplatonizmus eszmerendszerét a keresztény teológiába, azonnal meg is tagadja azt, kijelentve, hogy Istent csakis a végtelenben lehet keresni. Ezáltal egyszerre veti el mind Platón, mind Arisztotelész – aki azt vallotta, hogy Istent nem szabad a végtelenben keresni, hanem megtalálható a kauzális elv legvégén – tanításait.

Sághy Marianne (CEU, Department of Medieval Studies) *Szemben a hatalommal: az askézis mint reform a késő antik egyházban* című előadásában a Kr.u. IV-V. században megjelenő askéta mozgalommal foglalkozott, amely a konstantini fordulatra, vagyis a kereszténység elfogadott vallássá válására volt válaszreakció. A keresztények egy csoportja vágyott a régi, dicsőséges mártírhalálra, mely végső megigazulást adott a hitüknek. A békés időszakban kialakuló szerzetesi életforma, mely hátat fordított az addigi normáknak, egyfajta vértelen mártírságnak felelt meg. Az askéták nem csak a testüket edzették böjttel és önmegtartóztatással, hanem ki is vonultak a városokból – mely az eredeti közege volt a kereszténységnek – a sivatagba. Még forradalmibb volt azonban, hogy a több évszázados *pater familias* hatalmi konstrukcióval szembehelyezkedve megtagadták a hagyományos családmodellt (ezzel valahol a női emancipációt is elősegítve). Az askézis egy több ezer főt számláló mozgalom volt – nevezhetjük-e azonban társadalmi forradalomnak, ha a kortárs püspökök és arisztokrácia pozitívan és támogatón nyilatkozott róla? Sághy véleménye szerint az askézis inkább reformtörekvés volt, mint ellenzék. Nem lázadt a létező rendszer ellen, pusztán az akkor működő, hagyományos püspökségi rendszert – melyben a püspök egyszerre volt a közösség adminisztrátora és bírója – akarta megújítani a szegénység, alázat és alamizsnázás erényeivel.

Bubnó Hedvig (KRE BTK, Történettudományi Intézet) *A római rítus bevezetésének körülményei és a clunyiek jelenléte Hispániában a XI-XII. században* előadásának témája a rekonkviszta utáni egyházszervezetek visszaállítása volt Hispánia északi részén. Az arabok kiszorítása után a vizigótok idején alapított püspökségek területén több probléma is felmerült – például a női papság jelenléte –, melyet az európai össz-kereszténység nem nézett jó szemmel. A sürgető reformokat a Franciaországból érkező cluny szerzetesek terjesztették el, akik szoros kapcsolatot ápoltak a leoni, kasztíliai és aragóniai királyi udvarokkal. Hála a pénzadományoknak és kolostor-átadásoknak, a clunyiek sikeresen kapcsolták vissza Hispánia területeit a pápai keresztény közösségbe, melynek egyik fontos lépése volt a hagyományos vizigót mozarab liturgia lecserélése a római egységes liturgiára.

Perczel István (CEU, Department of Medieval Studies) előadásában – *Egyházi reformok Indiában az ellenreformáció korában (1556-1624)* – egy korai szír kéziratot mutatott be, melyet az 1599-ben, a dél-indiai Udajampérurban tartott zsinaton elítélt szír kéziratok töredékeiből állítottak össze. Maga a szöveg is roppant érdekes, hisz Claudius Buchanan anglikán pásztor – aki a mitikus indiai keresztények kultúráját

és történetét próbálta felkutatni – lopta el azt a varapuzhai kármelita kolostor könyvtárából, ezzel a mára már elveszett gyűjtemény utolsó két megmaradt kötetének egyikévé téve azt. Perczel azonban nem magával a kódex-szel foglalkozott, hanem azzal a két rövid jegyzettel, melyet feltételezhetően egy indiai Tamás-keresztény pap írt az egyik lapra. Az első jegyzet a jezsuita misszionáriusok és a helyi közösségek között, az úrvacsorán használt kenyér kovászos vagy kovásztalan volta miatt kirobbant vitáról szól. Mindkét félnek megvolt a maga hagyományaira alapuló érve; a helyi keresztényeket nem érdekelték a dogmatikus újítások, helyette úgy vélték, a nézeteltérést intelligens vitával lehet megoldani. Ennek az álláspontnak a végeredménye sajnos a zsinati kiátkozás volt. A második jegyzetben az író arról számol be, hogy nyugaton valami hitehagyottak azt állítják, hogy a megigazuláshoz csak hitvallás kell, jócselekedet nem, elvetik a szüzességet és a gyónást, valamint engedélyezik a liturgia megtartását laikusoknak is, és mindezt ráadásul a Bibliából vezetik le! Ez a rövid, már-már komikusan méltatlankodó szöveg a maga egyedi nézőpontjával teljesen más megvilágításba helyezi az európai protestantizmust, új perspektívát adva nekünk, olvasóknak is.

Horváth Orsolya (KRE BTK, Szabaddölcészet Tanszék) kutatása, ahogy a címe is mutatja – *A keresztény gondolkodás fordulata Luther Heidelbergi disputációjában – a Heidelbergi disputációt* elemezte filozófiai nézőpontból. Luther ebben a művében a paradoxonok retorikai eszközét használva fedi fel a világ látszat-valósága és Isten valósága közötti szembenállást. Ahogy a 3-4 tételben írja: „Az emberek cselekedetei, még ha mindig mutatósaknak és jóknak tűnnek is, megvizsgálva mégis halálos bűnök. Az Isten cselekedetei, még ha ékteleneknek és bajt hozóknak tűnnek is, a valóságban halhatatlan érdemek” (ford. Nagybockai Vilmos) – vagyis bár létezik két nézőpont, a tapasztalatainkból levezetett arisztotelészi logika, illetve Isten valóságára épülő hit-logika, csak az utóbbi lehet jó. Nem olyan egyszerű azonban ezt elfogadni, ugyanis a hit-logika a természetes logika szemszögéből paradoxon, szétfeszíti annak kereteit, míg a hit-logika nézőpontjából nem létezik semmilyen ellentmondás. Ez már önmagában egy olyan paradoxon, hogy ez emberi értelem első reakciójaként megbotránkozik rajta, harcol ellene. Luther célja, hogy a paradoxonokkal rávilágítson a természetes logika hibáira, és rávezesse a teológusokat, hogy csak az ego megzabolozásával és alázattal lehet eljutni oda, hogy elfogadjuk a hit-logikát.

Ittész Gábor (EMMI) *Initia reformationis: Luther disputációja a skolasztikus teológia ellen* című előadásában először az 1517. október 31-i eseményeket megelőző konfrontációkat vizsgálta a reformáció atyja és a skolasztikusok között. A 95 tétel nem az első, csak a legsikeresebb törekvése volt Luthernek, hogy reformgondolatait megismertesse a Wittenbergi egyetemen kívül; a *Disputáció a skolasztikus teológia ellen* című tételsorában azonban már két hónappal a sorsfordító vitáirat közzététele előtt éles támadást indított a kor uralkodó teológiai irányzata

ellen, elvetve az arisztotelészi logika használhatóságát a keresztény teológiában. Az előadás második szakaszában Ittzés tartalmilag elemezte Luther 97 pontból álló művét, külön figyelmet fordítva a vitairat retorikai szerkezetének vizsgálatára. A bevezetést, mely Ágostont idézi, egy antropológiai alapvetés követi, majd Luther több lépésben érvel amellett, hogy az arisztotelészi etika a feje tetejére állítja az igazságot, és a kegyelemre az ember képtelen magától felkészülni, még akarattal sem. A búcsúcédulák elleni disputációjától eltérően az ellenérvek cáfolata itt kimarad, helyette Luther egy összefoglalóval, majd utószóval fejezi be művét.

Csepregi Zoltán (EHE, Egyháztörténeti Tanszék) a *Reformtörekvések – falun. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek elemzése* című előadásában az 1559-1562 között kiadott esztergomi jegyzőkönyveket vizsgálta, melyek a mai Szlovákia területén lévő falusi egyházlátogatásokat foglalják össze. Ezeket az iratokat Péter Katalin és Erdélyi Gabriella dolgozták fel először a 2000-es években. Csepregi saját kutatásában a Nyitra, Árva és Turóc vármegyék falusi közösségeire fókuszált, ahol a vizitátorok egy különös jelenségről adtak hírt. A helyi, alapvetően katolikus közösségekben megjelent az ún. „szimultán templomhasználat”, vagyis egyszerre volt a templomokban kétféle szertartás: latin mise és népnyelvi istentisztelet, illetve egy- és kétszín alatti áldozás. A jegyzőkönyvek szerint a vallási magatartásban észrevehető volt a társadalmi törésvonal – egyszín alatt a parasztság áldozott, kétszín alatt pedig a nemesi-nagybirtokos réteg –, és az egyházi rend fenntartása sem ment mindig zökkenőmentesen – volt, hogy vasárnaponként a papnak három istentiszteletet kellett tartania egymás után –, ám mindezek ellenére elmondható, hogy a szimultán templomhasználat egy tartós és békés megférést biztosított a különböző vallási közösségeknek.

Balogh Judit (EKE BTK, Történettudományi Intézet) előadása, a *Puritán reformkísérletek eredményei a magyar református egyházban*, a magyarországi puritán reformkísérlettel foglalkozott. A történetírási konszenzus szerint a puritanizmus teljesen elbukott hazánkban, míg az irodalomtörténeti nézőpont szerint pont ellenkezőleg, a puritanizmus teljesen átítatta a reformációt. Balogh előadásában társadalom-történeti szemszögből vizsgálva az eseményeket egy harmadik nézőpontra jutott. A XVII. század elején Szilvásújfalvi Anderkó Imre próbálkozott meg először egy demokratikus egyházkormányzati rendszer létrehozásával. Népszerűsége miatt meg is választották Várad esperesévé, és sikerült három egyházmegyét maga mellé állítania, ám az egyház hamar megfosztotta rangjától, és börtönbe záratta. A korszak másik reformere Tolnai Dali János volt Sárospatakon, aki bevezette a családi közösségeken belüli egyéni Biblia-olvasást és a nő-oktatást, de őt is hamar felfüggesztették. A puritán lelkészek elítélése után azonban Váradon nyomda és kollégium alapult Martonfalvi Tóth György vezetésével, így az írásbeliséggel tovább tudtak terjedni a puritán tanok országszerte. További gyakorlati megmozdulások nem történtek, de a szóhasználatban és gondolkodásmódban a

puritán szellemiség megmaradt. A hierarchikus berendezkedést preferáló pápai papság sikeresen akadályozta meg a teológiai és egyházi reformot Magyarországon, ám az egyéni, önmagunkban megélt kegyesség szintjén a puritanizmus tovább élt mind a protestáns, mind az ortodox közösségekben.

Szigeti Jenő (ME BTK, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet) arra kereste a választ, miért maradt meg Magyarországon a protestantizmus, mikor a Habsburg Birodalom többi részén sikeres volt a rekatolizálás. *Egy alföldi gyülekezet meghiúsult reformációja a 19. század végén* című előadásában a XIX. század végi Békéscsaba helyzetét vizsgálta meg, ahol épp Kecskeméti Ferenc (1855-1915) töltötte be a másod-lelkész pozíciót. Kecskeméti észrevette, hogy míg a városi egyház szekularizálódni kezdett a politikai helyzet miatt, addig a tanyasi életben megjelentek a házi gyülekezetek, ahol a hívők maguk között olvastak puritán könyveket. Kecskeméti ötlete az volt, hogy ezeket a sajátos paraszti gyülekezeteket integrálja az egyházba, vagyis megadja nekik a kellő liturgiai gyakorlatot. A presbitérium azonban ellenezte ezt; a városi vezetőség véleménye szerint a paraszti rétegnek kellene templomba járni, és nem a templomnak hozzájuk. Erre válaszul Kecskeméti – aki ellen törekvései miatt feljelentések is érkeztek – maga ment el ezekbe az otthoni közösségekbe, ahol Bibliát olvasott és imádkozott. Végül baptista kapcsolatokkal és Kecskeméti vezetésével kialakult egy több száz fős közösség, míg a városi egyház fokozatosan elnéptelenedett. Szigeti a Kecskeméti és Sós István (1852-1937) között fennmaradt levelezésből rekonstruálta a békési eseményeket, az ébredő reformmozgalmat, melyet a konzervatív katolikus egyház azonnal elfojtott, így adva meg akaratlanul a lehetőséget a protestáns kisközösségek erősödésének.

Máté-Tóth András (SZTE BTK, Vallástudományi Tanszék) *Protestantizmus és modernitás – Ernst Troeltsch nyomán* című előadásában a méltatlanul elfeledett, német származású Ernst Troeltsch (1865-1923) munkásságával foglalkozott. Troeltsch termékeny írói életműve történelem, filozófia és egyéb témaköröket ölelt fel, sőt Max Weber kortársaként hatással volt a neves közgazdászra is. *A protestantizmus hatása a modernitás kialakulására* című könyvében arra a kérdésre kereste a választ, hogyan jöhet létre teremtő harmónia a kereszténység és a modern világ között. Máté-Tóth ezen kötetet mutatta be részletesen. Troeltsch könyvében először a modern kultúra fogalmát vizsgálja, egyházi tekintély-kultúrának nevezve a jelenkor előtti korszakot, majd a protestantizmus fogalmát definiálja, rámutatva, hogy nem lehet minden új irányzatot protestánsnak nevezni. Az óprotestantizmust egy középkori áramlatként jellemzi, amely a kereszténység radikalizálódásaként jött létre, míg ezzel szemben az újprotestantizmus hozzájárult a modern világ kialakulásához (például az állam és egyház szétválásához). Végül azt a következtetést vonja le, hogy a protestantizmus véget vetett az egyházi kultúrának, ezáltal jobb táptalajt biztosítva a fejlődésnek. Troeltsch műve, köszönhetően többek között Máté-Tóthnak, hamarosan megjelenik magyar fordításban is.

Sarnyai Csaba Máté (KRE BTK, Szabadbölcészet Tanszék) *Szociális reformok keresztény szellemben Giesswein Sándor gondolatvilágában* című kutatásának fókuszában a századfordulós szociálpolitikai reformok álltak, közelebbről Giesswein Sándor (1856-1923) szellemi munkássága, aki gyakorlati megoldást keresett a korszak társadalmi kihívásaira. Giesswein modernista és kereszténydemokrata lelkészként tagja volt az első keresztényszociológiai szervezetnek, a Katholikus Néppártnak, amely nem politikai, hanem munkás-érdekvédelmi csoport volt. Az 1907-ben írt *Társadalmi problémák és keresztény világnézet* című művében a kereszténységet egoizmus nélküli individualizmusként jellemezi, a helyes társadalmi berendeződést pedig az individualizmus és szocializmus közötti arany középútban látja. Könyveiben arányos egyenlőségről beszél – miszerint mindenki annyit ér, amennyit vállal a munkában, nem amennyi vagyona van –, mert gazdaságilag lehetetlen az abszolút egyenlőség, illetve azt is hangsúlyozza, hogy az egyenlőség elvét csakis az etikai alap biztosítja. Azt a felfogást, miszerint a munka szenvedés, ezért az ember alapállapotában munkakerülő, felváltja azzal a tézissel, hogy a munka valláserkölcsi kötelezettség, így dicsőség. Elveti a fizikai munka pejoratív voltát, ezáltal a rabszolgaságot is bírálja, illetve foglalkozik a nők kihasznált helyzetével is a munkaerőpiacon.

Az eseményt Fazekas Csaba (ME BTK, Politikatudományi Intézet) *Permanens reformáció, avagy mennyire protestánsok az újprotestáns kisegyházak?* című rendhagyóbb prezentációja zárta, melyben az előadó nem annyira egy kutatási témát járt körül, mint inkább gondolatébresztő hipotézisek sorozatával állt elő. Rámutatott, hogy bár vannak reformok, amik megmaradnak az egyházon belül, a XX. századtól fogva egy új tendencia jelent meg: a modern reform-mozgalmak, melyek, amikor konfliktusba kerültek az egyházzal, onnan kilépve új kisegyházat alapítottak. Ezek az ún. „újprotestáns kisegyházak”, mint például a baptisták, adventisták, metodisták vagy pünkösdiek. Ötszáz év távlatából azt láthatjuk, hogy mindig van megújulás, épp ezért felmerül a kérdés: vajon meddig lesznek „újak” az újprotestáns kisegyházak?

Az egész napos konferencia érdekes ízelítőt adott abból, mennyire is sokszínű, és mennyit is módosult kialakulása óta a kereszténység. Különböző reformkísérletek, mozgalmak, megújulás és perspektíva – mindez elemi része az egyháznak, mert ami élő, az folyamatosan változik is.

Az elhangzott előadások egy tanulmánykötetbe szedve jelennek majd meg a közeljövőben.